

42. Azokét, amelyek a „tárgyi hűség” képzetétől vezetve úgyszólván kívülről, a történetiség „fölé” emelkedve kísérik meg az ún. „szakszerű” közvetítést múlt és jelen – elkülönült vagy elkülöníthetőnek vélt – horizontjai között. Valamely múltbeli műalkotás „elsődlegesnek” mondott életösszefüggései vagy „kontextusai” ugyanis már csupán ama triviális okból sem tehetők láthatóvá a maguk „elkülönített” módján, mert „[e]gy szöveg történeti horizontjának a kidolgozása mindig már eleve horizontösszeolvadás. Az nem lehetséges, hogy a történeti horizontot először magáért véve dolgozzuk ki.” Gadamer, *Igazság és módszer*, 387.

43. Barta János, *Klasszikusok nyomában*, Akadémiai, Budapest, 1976, 176. Barta itt igen korán tett láthatóvá olyan költészettörténeti összefüggéseket amelyek később is elkerülték az akkori időszak legjobb líraértőinek a figyelmét.

44. Heidegger, *A műalkotás eredete*, 118.

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

FORRADALMAK KORA

1. RÉSZ

„A háborúk és a forradalmak is meg vannak szervezve
s ezért oly förtelmesen rútak és aljasak.”

A *Pesti Napló* szerkesztőségében

Kosztolányi Dezső 1917 áprilisában kezdett el belső munkatársként dolgozni a *Pesti Napló* szerkesztőségében, ám már korábban is (1916 nyarától) jelentek meg írásai a lapban.¹ Eleinte a *Világban* végzett munkával párhuzamosan tevékenykedett itt, majd később – 1917 októberétől – már csak a *Pesti Napló* újságírója volt.² A levelezésből arra is fény derül, hogy a család örömmel fogadta a váltást. Az édesapának, id. Kosztolányi Árpádnak a polgári radikálisoktól kissé ódzkodó értékrendjét tükrözi, ahogyan üdvözlí, hogy fia báró Kemény Zsigmond egykori lapjának utódjánál kapott állást: „igen örvendünk, hogy a *Pesti Napló*hoz sikerült bejutnod rendes munkatársnak, ami anyagi tekintetben is igen lényeges, de a lap hírneve is nagyobb, mint a Világé és iránya is jobban megfelel az én gondolkodásomnak, mint amazé.”³

Milyen fórum volt a *Pesti Napló* és hogyan került oda Kosztolányi? Miután nemcsak belső munkatársként és (részben politikai) vezércikkíróként tevékenykedett Hatvany Lajos lapjánál, hanem a *Pesti Napló* irodalmi különnkiadványában, az *Esz-tendőben* szerkesztőként ugyancsak aktív szerepet vállalt, így részletesebben is bemutatom a lap profilját. A *Pesti Napló* szerkesztősége ugyanis az őszirózsás forradalom egyik zászlóvivője lett – politikai és történelmi szerepe tehát vitathatatlan.

A nagy múlttal rendelkező napilapot – melynek alapítása az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni időszak legfontosabb sajtótörténeti eseménye volt, s melyre id. Kosztolányi Árpád is utalt idézett levelében – 1917-ben vásárolja meg a Hatvany–Deutsch cég.⁴ Év elején névleg még a főszerkesztő–tulajdonos Surányi József állt a lap élén, ám akkor már nem ő volt a vezető: „a tényleges irányítás a felelős szerkesztő, a rutinos, de jellegtelen, »szürke« Liptai Imre (1876–1927) kezében volt. A lap igazgatója, az anyagi ügyek tényleges lebonyolítója Vári Dezső volt – Liptai is, Vári is Surányi bizalmi embereinek számítottak.”⁵ Surányi magánéleti válsága – fiá-

nak halála és betegeskedése (szívbaja volt) – vezetett ahhoz, hogy végül a lap eladása mellett döntött, s a *Pesti Napló* 1917. január 13-i számában olvasóitól is elköszönt.⁶

Az új tulajdonos tehát az a Hatvany Lajos lett, aki korábban egy ideig a *Nyugat* folyóirat mecénása volt, ám Osváttal való ellentéte miatt szakított a lappal. Többek között ez is oka lehetett, hogy a *Pesti Napló*ban hangsúlyossá vált az irodalmi rovat, így lényegében a *Nyugat* versenytársaként is föllépett.⁷ Mielőtt azonban a *Pesti Napló* irodalmi tevékenységéről beszélnék, a napilap politikai hovatartozását mutatom be. Mint arra már utaltam, Kosztolányi Dezső nemcsak irodalmi jellegű munkát végzett az újságnál, hanem *politikait* is: a vezércikkek jelentős részét – névtelenül bár, de – ő írta. Ezek politikumát azonban nagyban meghatározta magának a lapnak az irányultsága. Összességében elmondhatjuk, a *Pesti Napló* Károlyi Mihálynak és pártjának, a Függetlenségi és 48-as Pártnak volt gyakorlatilag a szócsöve. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e szerepvállalás a Jászi Oszkár-féle radikalizmussal is rokonszenvezett, hiszen a háború vége felé Károlyi már egyértelműen Jászi politikai befolyása alá került. Mindehhez hozzájárult, hogy Hatvany személyes barátságot ápolt a gróffal, ami nemcsak a cikkek politikai felhangjában nyilvánult meg, hanem egyfelől magának Károlyi személyének a lap hasábjain való gyakori fölbukkanásában, valamint Hatvanyinak – és fórumának – az őszirózsás forradalom idején tanúsított szerepvállalásában. Tormay Cécile *Bujdosó könyvében* – melynek politikai elfogultsága közismert – egyenesen azt állítja: Hatvany báró *Pesti Naplója* a forradalom „egyik előkészítője” volt.⁸

Hatvany politikája nem állt ellentétben a lap korábbi irányvonalával. Surányi József – leköszönésekor – a következőket fogalmazta meg ezzel kapcsolatban: „Uj tulajdonost kap a *Pesti Napló*, de kitűnő szerkesztőtársam és barátom, *Liptai Imre* továbbra is a helyén marad, ugyszintén tevékeny és buzgó igazgatótársam, *Vári Dezső*, ami biztosítja azt, hogy a lap kemény, meg nem alkuvó, ellenzéki iránya, a nemzeti demokrácia kiépítésére irányuló munkássága az marad, ami volt, nem változik.”⁹ Érdemes hangsúlyoznunk, hogy Surányi korábbi munkatársaira hivatkozik, és nem utolsó sorban az ő megmaradásukban lát garanciát a *Pesti Napló* irányvonalának folytatóságára. Hatvany azonban mindenestül modernizálni kívánta a lapot, noha az ellenzéki alapálláson nem kívánt változtatni. Munkáját fokról fokra végezte el, ahogyan arra Lengyel András is rávilágít: „Egy ideig formálisan maga Hatvany nem is vette át a lap irányítását, a *Napló* tényleges irányítója – legalábbis a napi ügyeket illetően – a régi felelős szerkesztő, *Liptai Imre* maradt: Hatvany a jelek szerint csak az irodalmi irányítást vette a kezébe. Ennek jeleként fogható föl, hogy az első változások irodalmi jellegűek voltak.”¹⁰ Mielőtt azonban belemennék az irodalmi profil átalakításának kérdésébe, konkrét példákkal igazolom azt az állítástomat, miszerint Hatvany Károlyi politikáját kívánta támogatni a napilappal.

Károlyi és Hatvany személyes jó kapcsolata közismert, ami nemcsak a *Pesti Napló* hasábjait tanulmányozva derül ki, hanem levelezésük is elárulja. 1917 nyarán például a következőket válaszolja Károlyi a bárónak egy cikkírássra való fölkérésre: „Ne vegye rossz néven, de képtelennek érzem most magam az ígért cikk megírására. Ígéretemet azonban megtartom – most, hogyha igaz – őszintébben is szabad gondolkozni –, írni fogok. Szívesen az Ön lapjában, mely nincs elvakítva az események által. Ez a kialakulás még nem jelenti a »mi« időnk bekövetkeztét.

Kezdetnek ez is jó, de én többre vágyódom. Tisztább, őszintébb megoldásra. A világháborút nem lehet féligazságokkal elintézni.¹¹ Talán éppen az 1917. július 22-i számban megjelent vezércikket írta meg ekkor végül Károlyi. Mindenesetre érdemes szót ejtenünk a szövegről, nem utolsó sorban azért, mert ezzel is bizonyítjuk Károlyi *direkt* szereplését a *Pesti Napló* hasábjain. A *Világbéke és demokrácia* című írásában ugyan az akkori német helyzetet elemzi, ám mindemellett saját – idővel naivitásnak bizonyuló – programját is világossá teszi: Magyarország politikai és gazdasági önállóságáról ejt szót.¹²

A lap politikai állásfoglalása legfőként a vezércikkek hangneméből következtethető ki, de árulkodó az is, mely eseményekről adnak hírt, illetve mely híreket – akár tipográfiaiilag, akár az oldalak elrendezését tekintve – emelik ki. A világháborús időszakban az egyik legfontosabb programpont – mely Károlyiéknál is előkelő helyen szerepelt – *a béke kívánalma* volt. Ezenkívül függetlenséget (nemzeti önállóságot) követeltek és demokráciát, valamint „a háborús viszonyok következtében megjelentek – méghozzá egyre gyarapodó mennyiségben – az olyan írások is, amelyek már speciálisan a háborús hiánygazdaság problémáiról szoltak, következményeit regisztrálták (pl. árdrágítások, csempészesek). S e kérdések, a szokásos gazdasági témáknál »érzékenyebbek« voltak, hiszen az életszínvonal romlásának, a fogyasztás csökkenésének és deformálódásának közvetlen mutatóiként lehetett értelmezni őket.”¹³

Az általánosabb politikai megnyilvánulásokon túl – melyek közel álltak a Függetlenségi és 48-as Párt törekvéseihez – konkrétan Károlyi Mihály megszólalásairól és szerepléseiről is folyamatosan tudósítottak, valamint nem egy interjút közöltek vele. Az egyik legjelentősebb ebben a műfajban a *Gróf Károlyi Mihály és az új irodalom* című szöveg, amelyet azért is emelek ki, mert Károlyi *irodalmi* érdeklődéséről esik szó benne. Az interjút – bár név nélkül közölték, de tudjuk – Hatvany Lajos készítette, s még 1917 nyarán látott napvilágot. Az őszirózsás forradalom későbbi miniszterelnökének asztalán olyan szerzők művei sorakoznak, mint például Ady, Babits, Kaffka Margit, Karinthy, Szép Ernő, *Kosztolányi*, Móricz, Szomory, Tóth Árpád. Összességében tehát a nyugatos írók, a „modern” irodalom képviselői. Károlyi párhuzamot von az *irodalmi és a politikai forradalom* között, mikor így nyilatkozik: „Beláttam, hogy az ujtás irodalma megelőzte nálunk az ujtó politikát. Nem eléggé sajnálható visszassága a magyar társadalomnak, hogy írók és politikusok, a gondolat és tett különjárnak.”¹⁴ Károlyi tehát a nyugatosokat – köztük Kosztolányit is – *forradalmároknak* tekintette, megjegyezvén, hogy az elmúlt években kiadott könyveik „annak idején egyedül jelentették ebben a megtört országban a demokrácia és radikálizmus, szóval a haladás elveit. Még pedig meglepő pregnanciával és bátorsággal.”¹⁵ Ezt követően Károlyi és Hatvany afféle lajstromot készítenek, kiemelve pár szerzőt és művet. Kosztolányi exponáltságára világít rá, hogy a beszélgetést épp az ő könyvének tárgyalásával zárják. Föltehetően az 1916-os *Mák* kötetről esik szó, annak is egyik emblemikus verséről, az *Alázatos, fiúfi fohász az aggokhoz* címűről:¹⁶ „Kezem tétován Kosztolányi verses könyvéhez ért, melyet történetesen épp az öregekhez intézett híres könyörgés lapján csaptam föl. Ebben a versben a költő, tudvalevőleg, a világ sorsát intéző gonosz öregektől az ártatlan fiatalok kegyelmét kéri. Felolvastam a grófnak a verset.

– Azóta változott a világ, mely ma már a fiataloké – szólta Károlyi Mihály elgondolkozva.

– Csak az a kérdés, hogy vajjon ezek a fiatalok jobban fogják-e csinálni?”¹⁷

Hatvany politikai nyitottságát jelzi, hogy olyan konzervatívabb szerzőket is próbált szereplésre kérni, mint Angyal Dávid vagy Herczeg Ferenc. Míg utóbbi szabadsága okán mondott egy időre nemet,¹⁸ addig a pozitivista történetíró, akadémikus Angyal határozottan elutasította a *Pesti Napló*-ban való szereplést, annak politikai irányvonala miatt: „Azt hittem, hogy Ön egy pártok fölött álló félig irodalmi, félig társadalmi lapot fog szerkeszteni. De csalódtam. Az Ön lapja az általános választójogot és hozzá még gr. Károlyi Mihály demokráciáját dicsőíti stb. Szóval olyan iránya van a lapnak, melyet nem támogathatok, még közömbös tárgyú cikkekkkel sem, mert aki ilyen lapba dolgozik, az támogatni akarja az irányát, vagy legalább szimpátiáját akarja kimutatni iránta.”¹⁹ Hatvany konzervativizmus iránti nyitottságára magyarázatot ad az is, hogy a *Pesti Napló* közönségét a szélesebb értelemben vett középosztály tette ki, noha nem titkoltan húzott a polgári radikálisok irányába.²⁰

Említettem, hogy a *Pesti Napló* – irodalmi működését tekintve – valamennyire a *Nyugat* konkurenseként lépett föl. E törekvés egyik jellegzetes megnyilvánulása az volt, hogy a nyugatos szerzők egy részét – köztük illusztrisabb nevekkal – átsábították a napilaphoz. Hatvany Lajos leveleiből kiderül, hogy – óvatosan bár, de – a legemblematikusabb szerzőt, Ady Endrét is igyekezett megnyerni új lapja számára: „Ady Endre *versét* kérem a lap számára – és könyveit a vállalat számára. Nem currálok, c'est à prendre ou à laisser. Nagyon örvendek, ha ugyanezt, sőt még többet nyújtana neked a *Nyugat*. A kérelmem hozzád csak anyagi kapcsolataink fenntartásának esetére vonatkozik. Ady Endre tehet, amit akar, jó barátja és leghívebb híve maradok akkor is, ha köteteit Löwensteinnek, Kornfeldnek vagy bárki másnak adja.”²¹ Ady szívesen tesz eleget Hatvany kérésének, és nemcsak a *Pesti Napló*-ba, hanem annak társkiadványába, az *Eszkendőbe* is örömmel küld verseket, valamint kötetet a(z) ugyancsak a báró tulajdonában lévő) Pallas Könyvkiadónak. Sőt, még a *Nyugattal* való szakítás ötletét is fölveti Hatvanynak: „Ha kívánod, én a *Nyugat*-tal is szakítok, de itt vagyok fölmentett szerkesztő, s az írói megbízhatóság dolga se kutya: én a *Nyugat*-ot nem rúghatom föl úgy, miként te.”²²

Nemcsak Adyt, hanem Babitsot is megkönyékezte Hatvany: tehát egyenesen a *Nyugat* ekkori *szerkesztőinél* kopogtatott. „Agitáló” levelében a következő érveket sorakoztatja föl a *Pesti Napló*-ban való szerepvállalás mellett: „Nem vállalná a *Pesti Napló* számára megírandó Arany-cikket, az Arany-jubileum alkalmából? S ha könyvről van mondanivalója, mégpedig olyanformán, hogy nemcsak magánvéleményét akarja közölni egy magántársasággal, szóval nemcsak írói szenvedelmét akarja néhány amateur öröme a *Nyugat*-ban kielégíteni – hanem a könyv írójának akar közönséget toborozni, nem hiszi-e, [...] hogy ilyenkor jó, ha az embernek *lap* áll rendelkezésére? Márpedig a *Pesti Napló* (amíg részem lesz benne) mindég, minden pillanatban és minden situációban Babits Mihály rendelkezésére áll.”²³ Hatvany még azt is felajánlja, hogy ír Babits akkor megjelent kritikakötetéről (*Irodalmi problémák*, 1917), csak küldjön szövegeket a *Pesti Napló*-nak, s azokat közli, kérésére akár *névtelenül* is.²⁴ Babits „nagy örömmel és készséggel” vállalja a felada-

tot, s megállapítja: „kétségkívül nyereség lesz [...] az irodalom számára is”, hogy Hatvany vette át az egyik vezető napilap irányítását.²⁵ Több írást – köztük műfordítást – küld, s nemcsak a *Pesti Napló*, hanem az *Esztenő* számára is.²⁶ Sőt, még afféle barter ügyletbe is bonyolódnak, hiszen később Hatvany szintén ad kéziratot a *Nyugat*-nak, melyet azokban a hónapokban (már 1919-ben) Babits egymaga szerkeszt.²⁷

Olyan szerzőket keres még föl Hatvany, mint Bródy Sándor, Kaffka Margit, Szomory Dezső vagy Tóth Árpád. Akad azonban, aki maga jelentkezik: Szabó Dezső. Leveléből kitetszik, hogy a *Nyugat* alternatívájaként kezeli a *Pesti Napló*: „Igen tisztelt Báró Úr! Ezt a kis sunyi harapást azzal a kéréssel bátorodom a Báró Úrhoz küldeni, hogy szíveskedjék a *Pesti Napló*-hoz bejuttatni. S egyben igen kérem, ha teheti, legyen jó havonta legalább egy vagy két cikk elhelyezésére helyet biztosítani. [...] – hogy is mondjam, a *Nyugat*-tól megváltam, nincs egy nyitott ablakom. S ezt talán a Báró Úr sem tartja igazságosnak.”²⁸ Nemcsak szerzőkre volt azonban szüksége Hatvanynak, hanem szerkesztőkre és állandó munkatársakra is. A régiiek közül ugyan sokan megmaradtak, de a lapot átalakítani kívánó új főszerkesztő-tulajdonos a személyi kérdésekben sem tétlenkedett. Többek között Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső lesznek a *Pesti Napló* két olyan oszlopos tagja, akik nevükkel is fémjelzik a lap erős irodalompartí beállítottságát, illetve akik a professzionális újságírás letéteményesei is voltak egyben. Tóth Árpád – aki később maga is állandó munkatárs lesz – például így lelkesedik Hatvanyról: „Nagy Zoltántól, aki a napokban Pesten járt, hallom, hogy kitűnő embereket szegődtenek a laphoz, Kosztolányit, Karinthyt, öröm csak rágondolni is. Végre lesz egy kitűnő napilapunk!”²⁹ Anekdoták árulkodnak arról, hogy Kosztolányi közös szerkesztőségi szobában dolgozott Karinthyval, Harsányi Zsolttal és Farkas Imrével. *A töltőtoll* címmel például a *Színházi Élet* közöl egy humoros történetet arról, hogyan ugratták egymást a munkatársak. Ebből kiderül, rendszeresek voltak a tréfálkozások, melyeket nem egy ízben a nagyközönséggel is megosztottak. *A töltőtoll* című írás végén egyenesen szavazásra bocsátják a kérdést: kié legyen az az írószerszám, amely eredetileg Kosztolányié volt, ám Karinthy kölcsönkérte és megjavította? Mindezzel föltehetően mind a *Pesti Napló*, mind a nevezett szerzők ázsíóját kívánták növelni.³⁰

Hatvany lapjának irodalmi beállítottságát mutatta, hogy eleinte meglehetősen erős volt a versrovata, majd később a tárcarovat vált hangsúlyossá. Ennek írásai főleg novellák (vagy kisregények) voltak, de közöltek folytatásos regényeket is, úgy mint Szép Ernő, Szini Gyula vagy Lakatos László műveit. A színházi, zenei, valamint könyvbírálatok ugyancsak komoly fórumát adták a kortárs kritikának. A színikritikai rovat ugyan Kulinyi Ernőé volt, ám Kosztolányi is közölt néhány fajsúlyosabb megszólalást e helyütt, mint például az Arany János által fordított Shakespeare-darabokat bemutató színházi estsorozatról szóló írásait.³¹ A hangsúlyozottan irodalmi fórum azonban a(z) – szintén Hatvany tulajdonában lévő és főszerkesztésében megjelenő – *Esztenő* volt, melyre a napilap havi mellékleteként is tekintetünk.

A *Pesti Napló* profiljának – illetve Kosztolányi Dezső egyik fontos munkahelyének – bemutatása nem lehet teljes a többi munkatárs említése nélkül. Szini Gyula

a Budapesti Újságírók Egyesületének 1917-es *Jubiláris Almanachjába* írt, anekdotikus elemekben bővelkedő beszámolója a szerkesztőségi élet mindennapjaiba enged bepillantást. A szöveg ugyan átmenetet képez dokumentum és fikció között, mégsem tekinthetünk el forrásértékétől: Szini ugyanis a *Pesti Napló* munkatársainak tárházát adja, s az egyes szerzők feladataira is kitér. Innen (is) tudjuk, hogy a szerkesztő Liptai Imre maradt, a napi ügyeket intéző segédszerkesztő Lukács Gusztáv Jenő volt, a főbb újságírók között szerepelt – Karinthy és Kosztolányin kívül – Londesz Elek, Harsányi Zsolt, Szomaházy István, Lakatos László, Feleky Géza, Lengyel Géza és a bűnügyi riportjairól, valamint a mondén Budapestet bemutató kis könyveiről híres Tábori Kornél. A vezércikkeket főként Feleky, Lakatos és Lengyel írták, de tudjuk, Kosztolányi és Karinthy, valamint nem utolsó sorban Hatvany is jeleskedett e téren. Szilágyi Hugó volt a fővárosi rovat vezetője, Szegő Elemér a közgazdasági rovat felelőse. A zenei rovatot elsősorban a zeneszerzőként ismertté vált Kacsóh Pongrác írta és szerkesztette, a színházi rovat mindenese pedig Kulinyi Ernő volt.

A külföldi tudósítók között említenünk kell Holländer Sándort (Berlin) és Szabó Istvánt (Bécs). Ugyanakkor – mint arra Lengyel Géza utal visszaemlékezésében – az első vonalbeli újságíróktól is megkövetelték a külföldi ügyekben való tájékozottságot, valamint az ehhez elengedhetetlen nyelvtudást: „a Pesti Naplónál régi tradíció volt a külpolitikai érdeklődés és tájékozottság, legalább egy francia vagy angol, vagy olasz világglap szorgalmas rendszeres olvasása.”³² Házi fordítóval ugyancsak büszkélkedhetett a szerkesztőség, Réti Vilmos személyében, valamint Boris László működött illusztrátor–rajzolóként. A külsősök sem hagyhatók ki a felsorolásból, hiszen olyan jelentős neveket említhetünk, mint Bródy Sándor, Csathó Kálmán, Hevesi Sándor, Gábor Andor, Szép Ernő, Szomory Dezső vagy Farkas Imre.³³ A munkatársak összetétele jelzi „mindenekelőtt azt, hogy a *Napló* szerkesztősége a kor magyar viszonyaihoz mérten jelentős létszámú, nagy szerkesztőségi volt. Valamilyen szerepkörben a szorosán vett lapcsinálás több mint harminc főt foglalkoztatott. Az is figyelemre méltó, hogy e gárdában jelentős a kreatív munkatársak aránya, az összlétszám több mint egyharmada pl. professzionális író volt.”³⁴

Fontos szólnom a *Pesti Naplóról* mint *üzleti vállalkozásról* is. Kosztolányi Dezső későbbi szerepvállalásának megértéséhez ugyanis tisztában kell lennünk azzal, milyen egzisztenciát biztosított számára Hatvany lapja, azaz: milyen helyzetben volt, mielőtt a kommün alatt elveszítette volna állását. A *Pesti Napló az egyik legjobban menő vállalkozás* volt ekkoriban: jelentős forgalommal, komoly tőkével, nagy példányszámmal, számos olvasóval, anyagilag és szakmailag egyaránt megbecsült külső és belső munkatársakkal, saját külföldi tudósítókkal, az irodalmi életben betöltött (részbeni) vezető szereppel, valamint a legmodernebb infrastruktúrával (amerikai típusú íróasztalok, külföldi telefonvonalak, portaszolgálat stb.).³⁵ A már-már luxus színvonalról Tóth Árpád is beszámol egy levelében: „felmentem Hatvanyhoz, akit a Pesti Napló helyiségei nevű gőzfürdő és kéjdivány-gyűjtemény csamokaiban kerestem fel. Gépírókisasszonyok testén át juthattam be csak a Nagyúrhoz.”³⁶ Komoly veszténivalója volt tehát annak, aki – mint Kosztolányi Dezső – ilyen munkahelyen dolgozhatott. Emiatt is érinthették különösen érzékenyen a világháborút követő változások, köztük a tanácskormány intézkedései.

„A lap előállítására [...] 1917. május 14-én átkerült egy másik, nagyobb teljesítményű, jobb nyomdába”,³⁷ a szerkesztőség (és később a kiadóhivatal) pedig augusztus elején költözött új székházba – a Rákóczi út 18. szám alatti modern palotába. „Hatalmas, amerikai arányu, modern, a *Pesti Napló* új otthona. [...] Kiváló művészek tervezték a berendezést és a legkitűnőbb műiparosok dolgozták ki a terveket. Gondot fordítottunk arra, hogy új otthonunkban művészi izlés érvényesüljön és emellett a modern technika minden vívmányával felszerelten szolgálja munkánkat, amelyet a háboru ezer korlátja hihetetlenül megnehezít” – tudósít a *Pesti Napló* 1917. augusztus 5-i száma.³⁸ A híradásból megtudjuk továbbá, hogy telefonszámaik állomásait harminckét mellékállomással is felszerelik. A cikkíró a látványos fejlesztések mögött meghúzódó „filozófiára” ugyancsak kitér: „Elhagyjuk a régi, megszokott szerkesztőségi helyet, amelynek falai közé ma már nem tud beleilleszkedni az a hatalmas lendület, amely rohamos fejlődésnek vitte a *Pesti Napló*-t. Hírszolgálatunk kiterjedése, munkánk hallatlan megnövekedése mulhatatlanul szükségessé tette, hogy új, nagyméretű szerkesztőségbe vigyük át munkánkat és ezzel is világvárosi méretek alapjait vessük meg.”³⁹ A modern épület kirakatüvegeit reklámcélokra használták: riportfotókat raktak ki, harctéri képeket, de kiállításokat is rendeztek például Lázár Oszkár festőművész rajzaiból.⁴⁰

Mindezen komoly fejlesztések és marketingmunka mellett több „leányvállalatot” is üzemeltetett a *Pesti Napló*. Saját könyvkereskedésük („könyvosztályuk”) volt – hasonló vállalkozás Kosztolányi korábbi munkahelyén, a *Világ* című lapnál is működött –, saját folyóiratot indítottak (*Eszteendő*), valamint saját – Lengyel András szavával élve – „bújtatott”⁴¹ könyvkiadójuk is volt, a Pallas. Hatvany ugyanis 1917 második felében megvásárolta a Pallas Könyvkiadót, mely ugyan nem kapcsolódott konkrétan a napilaphoz, ám annak programját kívánta szolgálni. A *Pesti Napló* könyvkereskedésében természetesen a Pallas kiadványait lehetett megkapni, illetve a kirakatokban szintén ezekkel találkozhattak az érdeklődő járókelők. Mindezek fényében nincs semmi meglepő abban, hogy Kosztolányi *Káin* című novelláskötetét épp a Pallas adta ki.

Az igazi attrakció azonban az „új művészet”, a film megjelenése volt a mamutvállalkozásban. „1918 nyarán ugyanis a lap vezetése elhatározta, hogy saját filmriportokat készített, s ezeknek a fővárosi, majd vidéki mozikban való vetítésével egy új, *Pesti Napló*-s hírszolgálati formát teremt. [...] Most a nyomda technikája mellé az olvasó, vagy inkább a néző kényelmére a modern filmtechnikát is odaállítjuk.”⁴² A két jelentős filmes riporter Fodor Aladár és Fröhlich János volt. A mozgóképeket fekete-fehérben, föliratozva vetítették – heti rendszerességgel – a mozikban. Nemcsak Pesten, hanem vidéki városokban is láthatók voltak: főként Szegeden, Szabadkán és Zágrábban.

Végezetül – az alfejezet zárásaként – Kosztolányi Dezső és Hatvany Lajos személyes viszonyát célszerű érintenem. Már a *Nyugat* jelentette fórumon összebarátkoztak, ám kapcsolatuk (ami nemcsak baráti, hanem üzleti jellegű is volt, sőt főként utóbbi) igazán a *Pesti Napló* szerkesztőségében töltött évek során erősödött meg. Mindezt igazolja, hogy Kosztolányi ekkor vált anyagilag is lekötelezettjévé a bárónak: nemcsak a munkahelyi szerepleosztás okán (munkáltató és munkavállaló), hanem azért is, mert Hatvany kezességét vállalt Kosztolányi házvásárlásánál.

Mint az a korábbi fejezetből kiderült, Kosztolányi Ádám születésekor a házaspár egy kisebb házacskában lakott, a Logodi utca 1. szám alatt, amely azonban hamarosan lakhatatlanná vált. Kosztolányi ekkor nézett új hajlék után, s talált is egy másikat, „ócska kis házat” a közelben, a Tábor utca sarkán. Kibérlik és beköltöznek, miközben valamennyire föl is újítják. „Alighogy készen vagyunk vele, a háziúr bejelenti, hogy a lakásból el kell költözni [...]. A ház sürgősen eladó. 55.000 korona az ára. Ha mi vesszük meg, benne maradhatunk. [...] Nekünk két-háromszáz korona minden vagyonunk” – írja Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében.⁴³ Kosztolányi a Pesti Hazai Takarékpénztárhoz fordul kölcsönért. A kért összeg felét 20–30 éves részlettörlesztésre adják, ám a másik feléhez már kezes kell. Hatvany Lajos vállalta a kezességet, a házaspár pedig optimistán nézett a jövő elé: „Kosztolányi Dezső minden leírt soráért megint pénzt-adó kezek nyúlnak. Minden remény megvan arra, hogy keresetéből, ha nem is könnyen, nem is gyorsan, de törleszteni tudja majd a kölcsönkapott pénzt.”⁴⁴

A házvásárlás híre hamar körbejárta a várost, mindenfelé pletykáltak róla. A mendemondák természetét mutatja, hogy nemcsak Hatvany kezességéről beszéltek az emberek, hanem egyesek állították: Kosztolányinak *házat vett* a báró.⁴⁵ Tóth Árpád például – Karinthyra mint hírforrásra hivatkozva – még csak a házvásárlás tényét említi egyik levelében,⁴⁶ ám a *Rendkívüli Újság* cikkírója már azt is tudni vélte, mennyi pénzről van szó: „Kosztolányinak, aki már évek óta a legrendesebb családapá, Ádám nevű kis fia van. Imádja és házat vásárolt néki. Új gazdája, Hatvany báró, a *Pesti Napló* tulajdonosa, jót állt érte egy banknál, ahol évente ötezer koronát kell fizetnie, körülbelül majd ötven éven át. Kosztolányi az első magyar költő, aki házat vehetett, de azt a házat már csak majd a fiu fogja élvezhetni. Mostanában kétezer koronát keres havonta, pocakot ereszt és naponta átlag husz órát dolgozik.”⁴⁷ A lap tisztességére legyen mondva, hogy nemcsak Kosztolányi keresetéről szolt újságírójuk, hanem a ledolgozott munkaórák említéséről sem feledkezett meg.

JEGYZETEK

1. KD első közlése itt: *Szürke glória*, 1916. jún. 11., 17–18.

2. „Nagyon örülünk, hogy csak a Pesti Naplónál dolgozol fölemelt fizetéssel, mert így talán kevésbé fárasztó reád nézve a munka, mint két újságnál.” – Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1917. okt. 11. = *CsalLev*, 52.

3. Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1917. ápr. 9. = *CsalLev*, 51.

4. „A cég vállalatainak egyik vezetője Hirsch Albert; s bizalmasa, Herz Henrik, állapodott meg Surányival. Hatvany Lajos már nem emlékezett rá pontosan, hogy mennyi volt a vételár, de úgy tudta, hogy igen-igen jelentékeny összeg.” – Lengyel Géza, *Magyar újságmágnások*, Akadémiai, Budapest, 1963, 90. (Irodalomtörténeti Füzetek 41.)

5. Lengyel András, *Hatvany Lajos Pesti Naplója. 1917–1919 = Uő., A mindennapok szemüvegkészítői. Sajtótörténeti tanulmányok*, Nap, Budapest, 2013, 90. A *Pesti Napló* bemutatásakor jelentős mértékben támaszkodom Lengyel András kutatásaira, valamint az általa megadott források egy részére. Előfordult, hogy tőle függetlenül (vele párhuzamosan) használtam ugyanazokat a dokumentumokat. Amennyiben az ő munkája alapján szereztem tudomást egy-egy forrásról, úgy minden esetben megnéztem az eredeti szöveget is. A *Pesti Napló* vonatkozó időszakát természetesen magam is külön szemléltem.

6. „A mai napon elbucsztam a *Pesti Napló* olvasóitól, a laptól, amelynek tizenöt évig tulajdonosa és főszerkesztője voltam. [...] A hitem a régi, az ideálmusomon sem esett csorba vagy rozsdá, de az

egészségemet megviselték a küzdelmek és az izgalmak és a háboru engem is leterített, mint annyi más apát, aki daliás harcoskedvű fiát a hazának áldozta.” – Surányi József, [„*A mai napon elbucsuztam*”], *Pesti Napló*, 1917. jan. 13., 9.

7. Főként igaz ez a *Pesti Napló* folyóiratára („irodalmi revüjére”), az *Eszkendőre*: „Az *Eszkendő* [...] Hatvany Lajos és mecénási támogatóitjai folyóirata volt, valamiféle ellen-*Nyugat*.” – Lengyel, 2013, 136.

8. Tormay Cécile, *Bujdosó könyv*, Lazi, Szeged, 2009, 25.

9. Surányi, 1917, 9.

10. Lengyel, 2013, 93.

11. Károlyi Mihály levele Hatvany Lajosnak, [Bp.], 1917. jún. 16. = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, vál., szerk. Hatvany Lajosné, bev. Nagy Péter, jegyz. Belia György, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 231. [a továbbiakban: *Levelek Hatvanyhoz*]

12. Károlyi Mihály, *Világbéke és demokrácia*, *Pesti Napló*, 1917. júl. 22., 1–2.

13. Lengyel András, *Hatvany Lajos Pesti Naplója. 1917–1919*. I., Magyar Könyvszemle, 2006/3, 350.

14. [Hatvany Lajos], *Gróf Károlyi Mihály és az új irodalom*, *Pesti Napló*, 1917. júl. 29., 11.

15. *Uo.*

16. Kosztolányi Dezső, *Alázatos, fitui fobász az aggokhoz*, *Nyugat*, 1915. máj. 16., 523; és *Mák. Kosztolányi Dezső új versei*, Tevan, Békéscsaba, 1916, 69–70.

17. [Hatvany], 1917, 11.

18. Vö. Herczeg Ferenc levele Hatvany Lajosnak, Bp., 1917. ápr. 3. = *Hatvany Lajos levelei*, vál., szöveggond. Hatvany Lajosné – Rozsics István, jegyz. Hatvany Lajos – Rozsics István, előszó Illés Endre, Szépirodalmi, Budapest, 1985, 303. [a továbbiakban: *HLLev*]

19. Angyal Dávid levele Hatvany Lajosnak, Bp., 1917. febr. 15. = *HLLev*, 301–302.

20. „Ha [...] az érdekartikulációt és a megnyilvánuló ízlést egy konzervatív-nemzeti, illetve egy polgári radikális »tengelyen« mérjük föl, a *Napló* egészében valahol középtájon, de inkább az utóbbihoz állt közelebb. Az előbbinél mindenképpen nyitottabb, »modernebb«, kulturálisan igényesebb volt.” – Lengyel, 2006, 351.

21. Hatvany Lajos levele Ady Endrének, [Bp., 1917. márc.] = *HLLev*, 132.

22. Ady Endre levele Hatvany Lajosnak, [Csucs, 1917. márc. 25.] = *HLLev*, 133.

23. Hatvany Lajos levele Babits Mihálynak, [Bp., 1917. febr. ?] = *HLLev*, 304–305.

24. Vö. Hatvany Lajos levele Babits Mihálynak, [Bp., 1917 vége] = *HLLev*, 305.

25. Babits Mihály levele Hatvany Lajosnak, [Bp., 1917 eleje] = *Levelek Hatvanyhoz*, 221.

26. „Hát elküldöm, ami éppen van – két kis Jean Richepin-verset.” – Babits Mihály levele Hatvany Lajosnak, [Bp., 1918. márc.] = *HLLev*, 309.

27. Vö. Hatvany Lajos levele Babits Mihálynak, Bp., 1919. máj. 13. = *HLLev*, 313.

28. Szabó Dezső levele Hatvany Lajosnak, [Lőcse, 1917 eleje], *Levelek Hatvanyhoz*, 221.

29. Tóth Árpád levele Hatvany Lajosnak, Debrecen, 1917. jan. 19. = *Tóth Árpád levelei*, s. a. r. Kardos László, közrem. Kocztur Gizella, Akadémiai, Budapest, 1973, 122–123. [a továbbiakban: *TÁLev*]

30. Vö. [Szerző nélkül], *A töltőtoll*, Színházi Élet, 1918. márc. 31. – ápr. 7., 45.

31. *K. D.*, *Szentivánéji álom. Arany-estély*, *Pesti Napló*, 1917. márc. 17., 9; *Hamlet. Arany-estély*, 1917. márc. 18., 12.

32. Lengyel, 1963, 90.

33. Vö. Szini Gyula, *Pesti Napló = Budapesti Ujságírók Egyesülete. Jubiláris Almanach*, Budapest [1918], 114–122; és: Lengyel, 2006, 345.

34. *Uo.*, 344.

35. Szini Gyula anekdotikus beszámolójában az irodák felszereltségéről is szól: „– Báró ur, nézze meg a szerkesztőség helyiségeit, amerikai íróasztalainkat, minden asztalon telefon... látta már százaz kapcsolónkat?” – Szini, [1918], 121.

36. Tóth Árpád levele Nagy Zoltánnak, Svedlér, 1917. nov. 26. = *TÁLev*, 166–167.

37. Lengyel, 2006, 345.

38. [Szerző nélkül], [*A Pesti Napló...*], *Pesti Napló*, 1917. aug. 5., 15.

39. *Uo.*

40. Vö. Lengyel, 2013, 126–127.

41. Vö. *uo.*, 136.

42. *Uo.*, 2013, 138.

43. Kosztolányiné, 215–216.

44. *Uo.*, 216.

45. „A házadósságot s a váltót küszködve törlesztjük hónapról-hónapra. Az egész város visszhangzik attól, hogy H[atvany]. báró házat vásárolt nekünk. Szíves előzékenysége mindenestre hozzásegített.” – *Uo.*, 224.

46. „Miről írjak még? Nagy Lajossal, Havassal együtt voltam. [...] Kosztolányi házat vett Budán, – ezt persze Karinthy mesélte, nem tudom, igaz-e?” – Tóth Árpád levele Nagy Zoltánnak, Svedlér, 1917. nov. 26. = *TÁLev.*, 167.

47. [Szerző nélkül], *Mai pesti költők. Kosztolányi Dezső*, Rendkívüli Újság, 1918. [keltezés nélkül], 10–11.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Déry Tibor, Erdély és a turistatekintet

A KORAI DÉRY-PRÓZA NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGÉRŐL

A Déry Tibor-kutatás az utóbbi két évtizedben, Botka Ferenc munkájának köszönhetően, számos filológiai újdonsággal szolgált, a *Déry Archívum* sorozata forrásértékű kiadványokat jelentetett meg a levelezések és az irodalmi művek köréből egyaránt. A kutatás jelenlegi feladata egyrészt abban áll, hogy e filológiai feltárási munka eredményeinek értelmezésével funkcionálissá tegye az újonnan felszínre került adatokat, másrészt abban, hogy Déry Tibor irányzatok, irodalomszemléletek határvidékén körvonalazódó életművét újraintegrálja a huszadik századi magyar irodalom történetébe. A kanonikus viszonyok tisztázása gyakran éppen a ritkábban elemzett, periférikusnak tartott művek felől valósítható meg – az erdélyi tárgyú művek Déry életművében épp ilyen pozícióval rendelkeznek. A kutatás a továbbiakban tehát a Déry-életmű (és a huszadik századi magyar modernség) tágabb kontextusában való elhelyezés irányában valósítható meg.

Jelen tanulmány Déry Tibor munkásságának a szürrealista korszakot megelőző rétegével foglalkozik,¹ illetve azokat az irodalmi műveket, cikkeket, interjúkat, útinaplókat tekinti kiindulópontjának, amelyekben fontos szerepet játszanak az Erdélyben megtapasztalt élmények. Mint ismeretes, Déry 1913 elejétől közel egy évet élt a Maroshévíz közelében lévő Galócáson, a Galócási Gőzfűrész-vállalat gyakornokaként. Később, a két világháború közötti évtizedekben számos erdélyi lapnak volt munkatársa – fontos írásokat közölt az aradi *Periszkopban*, a kolozsvári *Napkeletben* és *Korunkban*, valamint egyéb folyóiratokban, a régióhoz szellemi és egzisztenciális értelemben, baráti viszonyok révén egyaránt kötődött.²

A tanulmány célja kontextuálisan értelmezni Déry Tibor életművének Erdélyhez kapcsolódó rétegét, összevetve a fikciós és az önéletrajzi jellegű művekből kirajzolódó képet. A Déry-életmű vizsgálatának távlatában a cél a korai művek pontosságra törekvő értelmezése, a magyar modernség és avantgárd kontextusában történő markánsabb elhelyezése. Ehhez fontos az író erdélyi tartózkodásaira vonatkozó közvetlen és közvetett források azonosítása – levelek, dokumentumok, korabeli híradások feltérképezése, illetve azoknak a Déry-műveknek a részletes